

## КРИТИКА

**Рецензія на монографію (2-е вид.) Волкова О.Г.  
«Нариси з екзистенціальної аналітики педагогічного дискурсу» –  
Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2018, 315 с.**

Валентина Воронкова  
*Запорізька державна інженерна академія*

Екзистенціалізм, як філософський напрямок, багато в чому змінив філософію тим, що в якості суцього показав людину. Саме тому з'являється можливість звернутися до проблем її становлення і вдосконалення, інакше кажучи, до осмислення педагогічних проблем. Саме ним присвячена монографія «Нариси екзистенціальної аналітики педагогічного дискурсу». У ній йдеться не про виявлення норм і правил педагогічного дискурсу, а про те, яким чином реалізує себе суб'єкт виховання. Такий підхід можна вважати обґрунтованим, оскільки обумовленості існування людини в центрі уваги представників екзистенціалізму. Невипадково Гайдеггер протиставляє справжнє і несправжнє існування, а виховання – з точки зору недопущення та подолання несправжнього. Чи вдалося вирішити цю проблему автору? Звичайно, не в повній мірі, оскільки він обмежився тільки експлікацією деяких властивостей педагогічного дискурсу, що знайшло своє відображення у назві монографії. Чому саме педагогічний дискурс виділяється як об'єкт дослідження, пояснюється тим, що саме він є місцем присутності суб'єкта виховання. Цілком виправданим є те, що при аналізі присутності автор звертається до основних положень онтології Гайдеггера, а також до трактування суб'єкта Сартра. У зв'язку з цим виникає питання, якою мірою виправдано таке роздвоєння, тим більше, що Гайдеггер заперечує можливість дослідження суб'єкта? Однак не слід забувати, що в якості суцього він виділяє людину. Своєрідність його онтологічних досліджень полягає в тому, що він досліджує суще як таке, людину – як ціле, яке передбачає в себе індивідуальність. Це роздвоєння можна спостерігати в матеріалі розділів. У першому розділі («Екзистенціальна прагматика») можна побачити посилання на філософію Гайдеггера, тоді як другий – «Суб'єкт педагогічного дискурсу» – відсилає нас до Сартра. Інше джерело дослідження дискурсу – це аналітична філософія, про що свідчить назва останнього розділу – «Телеологія педагогічного дискурсу», в якому використовуються основні положення

метафізики Стросона та філософії освіти Пітерса. Зазначимо, що розгляд впливу дискурсу неможливий поза розглядом взаємної обумовленості висловлювання і дії, мови і реальності. Отже, слід звернутися до спадщини основних представників трансцендентальної прагматики, а саме – Апеля та Габермаса, які виходять з положення про первинність ідеальних норм і правил, за допомогою яких можна вирішити проблему набуття моральної досконалості. Відповідно, основна мета полягає в дослідженні їх проявів, що передбачає, наприклад, розгляд задачі дискурсивно-етичної легітимації політичного устрою (ладу). Основна проблема формулюється Габермасом за допомогою питання: наскільки розумна влада примушення?

При знайомстві з монографією стає очевидним, що дослідник намагається відповісти на нього, оскільки моральна проблематика є однією з найголовніших при розгляді педагогічного дискурсу. При цьому він спирається на основні положення екзистенціаліманентної прагматики, автором якої є. Основна її проблема – це існування суб'єкта, який реалізує себе за допомогою присвоєння смислів, які визначають дії. При цьому під ним розуміється не суб'єкт, що пізнає природу або буття, а існуючий, у трактуванні Сартра. Раніше автор звертався до аналізу прагматики політичного дискурсу, тому він інтерпретується як сфера владних відносин. Перевага екзистенціальної прагматики полягає в тому, що вона розглядає дискурс не з боку норм і правил, як трансцендентальна, яка реалізується з боку інститутів, відповідно – ззовні, а зсередини, з боку смислів, які переживає суб'єкт дискурсу. Настільки виправдана така точка зору, якщо, за Кантом, належне визначає, якою необхідно бути людині? Однак саме це питання поставив Габермас при вказівці на межі трансцендентальної прагматики. Проблема полягає в тому, що правила і норми встановлює суб'єкт згідно з модусом існування, який багато в чому визначає, якою буде їх реалізація. Крім того, від нього залежить і своєрідність

використання розуму, який, на думку Слотердайка, може бути і цинічним.

У педагогічній практиці вчителів доводиться стикатися з проявами саме такого розуму, ще недосконалого, в який «не вбудовані», за Ю. Габермасом, ідеальні комунікативні норми. Тому таке важливе значення має критика дискурсу, необхідна для його виправлення, яка починається з сумніву в його достовірності, оскільки за «правильними» словами дуже часто стоять неправильні думки та дії. Педагогічний дискурс – це дискурс становлення, який можна назвати «дискурсом дитинства», в якому відбувається становлення особистості. Він не відповідає моральним нормам, оскільки вони ще тільки формуються у суб'єкта дискурсу. Це можливо через слово вчителя, який «бореться» за чистий дискурс, піддаючи критиці і відкидаючи прояви грубості та насильства, брехні та агресії, підлабуництва та лестоців тощо. Призначення екзистенціал-іманентної прагматики дискурсу полягає також у тому, щоб показати, яким чином виникають смисли і як вони визначають існування. Це передбачає розгляд процесу формування моральних норм існування за допомогою аналізу проблемних ситуацій, дій, вчинків. Передумовою їх виникнення є стійкі сенси існування, які утворюють сутність суб'єкта, а виховання є їхнім формуванням. Виходячи зі своєрідності сутності суб'єкта дискурсу, автор розрізняє такі різновиди педагогічного дискурсу, як деспотичний і дискурс залежності, протестний і дискурс солідарності. Звернемо увагу, що екзистенціал-іманентна прагматика, автором якої є дослідник, не відкидає трансцендентальну, оскільки передбачає з'ясування того, яким чином моральні норми можуть стати підставою існування суб'єкта дискурсу. Проблема полягає в тому, що він може відкидати, не приймати їх, обираючи інші, які стають підставою кодексу існування. Такі норми і правила можуть суперечити моральним, в тому числі – положенням кантівської або абсолютної етики, хоча вони вважаються за істинні.

Істотною перевагою екзистенціал-іманентної прагматики є можливість дослідження топології дискурсу, підстави розуміння якої закладені Гайдеггером. У монографії розвивається розуміння місця присутності як розташування в просторі педагогічного дискурсу в залежності від якості навчальної успішності. Не викликає сумніву, що вплив місця в дискурсі на існування в багатьох випадках є визначальним. Воно примушує «як бут» і «яким», визначає міру відповідальності, відповідно, моральності. Тому належне реалізується в залежності від того, в якому місці дискурсу перебуває суб'єкт виховання, що відбувається під впливом

предикації як приписування певних властивостей, наприклад, відповідальний, виконавчий, успішний або, навпаки, безвідповідальний, не виконавчий, неуспішний. Звернемо увагу, яким чином автор розглядає обумовленість модусу дискурсу та існування. Модус дискурсу, а саме – деспотичний, протестний, залежності та солідарний – породжуються вчителем, оскільки він займає домінуюче становище. Тим самим він визначає, яким бути, а саме – агресивним або слухняним, виконавчим чи не дуже, він визначає модальність існування – таким чином суб'єктивність вихователя породжує суб'єктивність вихованців. Звернемо увагу на положення, що модус дискурсу виявляється причиною формування модальності існування, наприклад, деспотичний дискурс породжує агресивність, владність, непримиренність тощо. Автор попереджає про небезпеку дискурсу залежності. Дійсно, відсутність протистояння недосконалості вихованців призводить до розгнужданості, при поширенні якої навчальна діяльність виявляється неможливою, що породжує істеріку вихователя і хаос. На жаль, в монографії дуже мало уваги приділяється розгляду дискурсу солідарності, опис якого можна знайти у творах видатних педагогів минулого і сучасності під різними іменами, в тому числі під назвою «педагогіка співробітництва».

Не викликає сумніву важливість запровадження та обґрунтування поняття «етос дискурсу». Воно вказує на те, які переживання він породжує, які формують модус присутності. Нагадаємо, що в Античності це поняття означало внутрішній лад музики та її вплив на людину. Тому не випадково автор звертається до аналізу теорії афектів Нового часу. Важливо, що той чи інший афект виникає під впливом певного етосу дискурсу – цей акт позначається як інтервенція, тобто цілеспрямований вплив. За допомогою цього поняття можна пояснити і показати причини впливу дискурсу на вихованця. Введення цих понять свідчить про використання автором досягнень феноменологічної філософії, на що вказує згадка творів Гуссерля і Шпета в тексті монографії. Крім поняття «дискурсивна інтервенція», вводяться такі поняття, як «джерело», «стік» і «імпресія», зміст яких розкривається не в повній мірі. У монографії значна увага приділяється суб'єкту педагогічного дискурсу за допомогою звернення до робіт Спінози та Лейбніца, Гайдеггера і Сартра. Автор схиляється до трактування модусу існування як стану, який визначає його можливості. Показуються основні модуси присутності, позначені Гайдеггером як їхня своєрідність. Модус «буття-в» трактується як «перебування

при вчителів». Розкриваються такі модуси, як «нав'язливість», «наполегливість» та інші. Звернемо увагу, що відсутня їх систематизація по відношенню до своєрідності їх педагогічного впливу. Звернення до спадщини Гайдеггера і Сартра свідчить про те, що в екзистенціалізмові педагогічна проблематика має важливе значення. Особливо актуальна сартрівська проблематика, оскільки суб'єкт проявляє себе щодо іншого, який може підпорядкувати або залежати, примушувати або підкорятися. Встановлення своєрідності модусу присутності в екзистенціалізмові можливе при виявленні відношень буття і ніщо, які трактуються по-різному. Якщо за Гайдеггером ніщо викликає страх, тому він позначає буття-до-смерті, то у Сартра ніщо – це буття, яке не стало справжнім. Дискурсивний прояв ніщо в трактуванні Гайдеггера показується у монографії за допомогою звернення до спадщини Амонашвілі, зокрема – опису ситуації, в якій вчитель принижує своїх вихованців.

Сартрівське трактування передбачає виявлення сенсу ніщо за допомогою відношення до ніщо як переходу в інше, тому буття і ніщо збігаються один з одним. При цьому зазначені трактування відношення буття не суперечать, оскільки в будь-якому разі ніщо є заперечення буття, передбачає його оновлення та становлення. У педагогічному аспекті воно може втілюватися в запереченні недосконалого буття у формі неправильної присутності, свавілля, розгнужданості. Для розуміння причини впливу дискурсу автор показує відношення модусів свідомості та прояви афектів, при цьому при розгляді своєрідності останніх. В основу закладена класифікація Декарта. Показується, яким чином афекти провокують певну модальність існування. При розгляді своєрідності педагогічного дискурсу важливе значення має положення екзистенціал-іманентної прагматики про визначальне значення сутності по відношенню до існування. Сутність також розуміється як сукупність стійких смислів існування. За думкою Сартра, сутність – це джерело існування суб'єкта в-собі, яка може бути пізнана за допомогою іншого. У педагогічному дискурсі таким іншим виступає вчитель, а як він провокує її формування показується за допомогою звернення до висловлювань Амонашвілі. Вихідне положення екзистенціал-іманентної прагматики полягає в наступному: сутність визначає існування. Дана думка суперечить марксистському положенню: буття визначає свідомість, в якій абсолютизується вплив умов існування, а також в трансцендентальній прагматичі, де абсолютизується наділення значимістю норм і

правил. Безумовно, норми і правила мають дуже велике значення для існування особистості, оскільки є її підставою. Однак не менш важливим є здійснення її призначення, яке закладено в сутності. Якщо розглядати можливості, які відкриваються перед особистістю, то актуальними виявляються лише такі, які відповідають її сутності. Саме на вчителя покладається відповідальність її виявити і створити умови для її здійснення.

Що може бути передумовою розпізнавання суті? Для Гайдеггера – це страх і турбота про себе. У педагогічному аспекті найкращою є точка зору представників християнського екзистенціалізму, зокрема, Марітена, згідно з яким осмислення сутності людини можливе за допомогою причетності до сутності Бога та любові до світу. Проблема в тому, що прояви недосконалості можуть стати причиною скоєння насильства, оскільки інший «мучить душу», за словами Шевченка. Саме таким чином у монографії демонструється легалізація насильства в педагогічному дискурсі. Рішення цієї проблеми передбачається за допомогою координації ейдосу та ентелехії, оскільки в цьому випадку призначення особи співвідноситься з необхідністю причетності до блага. У монографії велике значення приділяється розгляду суперечностей педагогічного дискурсу, іншими словами – питань екзистенціальної діалектики. Суперечності між суб'єктом та іншим розглядаються в контексті основних положень екзистенціалізму Сартра, проте педагогічна проблематика передбачає відстоювання дещо іншого підходу. У діалектиці Сартра показується обумовленість панування та підпорядкування, любові та мазохізму в аспекті відносин суб'єкта й іншого. Однак викликає сумнів, що відносини вчителя та учня тотожні стосункам чоловіка й жінки. У педагогічному дискурсі іншого вихователь не протистоїть суб'єкту як вихованцю, а веде його за собою до моральної досконалості. Інший в цьому випадку повинен бути його втіленням, крім того, він повинен навчити слідувати добру, істині та красі, за Платоном. У монографії вивчені різні способи ведення за собою, а саме – підпорядкування абсолютній позитивності або негативності. Автор розкриває протиріччя, яке міститься в кантівському імперативі, а саме – належне реалізується через примус, що може стати причиною приниження. Прояв належності в дискурсі показується через акти ініціації та трансмісії, у результаті чого формальне набуває зміст, тим більше, що об'єктом виступає традиція. В контексті проблематики екзистенціальної аналітики показуються такі феномени, як *versus* педагогіки, заспокоєння,

відчуження. Інтерес представляє дослідження дискурсивного виправдання педагогічного зла, який виникає через помилки необхідності застосування насильства. Його прояв типовий для протестного дискурсу, своєрідність якого показується на прикладі аналізу поезії Лесі Українки. І, звичайно, викликає інтерес опис феномена «чорної діри» при розгляді топології педагогічного дискурсу за допомогою звернення до спадщини Гайдегера, Фуко і Дельоза. Це положення суб'єкта в просторі дискурсу виникає тоді, коли він не може себе захистити від висунутих звинувачень, які неможливо спростувати.

Аналіз педагогічного дискурсу передбачає розгляд цілей освіти і виховання, оскільки вони взаємно обумовлені. Тому автор звертається до спадщини Аристотеля, за яким телеологія – це співвідношення цілей між собою та кінцевою метою. Автор нагадує, що ця проблематика розроблена в аналітичній філософії освіти Пітерса. Основна мета освіти, як він вважає, – формування бажаного стану свідомості, яка визначається соціальною доцільністю, зокрема, станом розуму, як здатності до образного співчуття, незалежності та цілісності. Головною метою навчальної роботи він називає успішну діяльність, дотримання інтересу дітей і розвиток їхньої ініціативи. В якості умов виділяється встановлення взаємної довіри між учителем і

учнями, наявність мінімальної відкритості учня. Прагматична доцільність освіти, яку досліджує Пітерс, має суттєві суперечності з екзистенціальною, яка передбачає звернення до онтологічних підстав існування. Виявлення мети визначається в контексті сартрівського трактування свободи як основи існування. З цих позицій визнається справедливність критики дискурсу з боку представників позитивізму, а саме – Фуко і Дельоза. При розгляді телеології педагогічного дискурсу перевага надається тій, яка має іманентне походження, оскільки тільки таким чином суб'єкт може визначати своє існування. Основна мета педагога – формування повноцінної рефлексії, яка відповідає положенням абсолютної етики. При дослідженні телеології дискурсу автор звертається тільки до філософії Античності та Середньовіччя. Зокрема, при дослідженні поглядів періоду Античності, можна побачити зіставлення ейдосу в розумінні Платона та ентелехії Аристотеля, в результаті робиться висновок про необхідність їхньої взаємної обумовленості. Телеологічна проблематика в християнській церкві показується в аспекті подолання такої моральної недосконалості, як гнів, марнославство і гордіня, за допомогою підпорядкування Абсолютної Особистості в контексті значення серця і протистояння злу силою.

**Відомості про автора:**

**Воронкова Валентина Григорівна**  
valentinavoronkova236@gmail.com

Запорізька державна інженерна академія  
пр. Соборний, 226, м. Запоріжжя,  
69006, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-1701>

**Information about the author:**

**Voronkova Valentyna Grigorivna**  
valentinavoronkova236@gmail.com

Zaporizhia State Engineering Academy  
226, Soborni Ave, Zaporizhzhia, Zaporizhya region  
69006, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-1701>